

ІЛЮЩЕНКО Ганна Володимирівна
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права,
Державний ВНЗ "Національний гірничий університет"*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ГІРНИЧИХ ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ

Одним із вагомих чинників подолання кризових явищ в економіці України є належне забезпечення потреб економіки в мінерально-сировинних ресурсах та ефективне їх використання. Мінерально-сировинний комплекс нашої країни забезпечує вагому частку валового національного продукту. З видобутком і використанням корисних копалин пов'язано 48 відсотків промислового потенціалу нашої країни і до 20 відсотків її трудових ресурсів [1]. У той же час, чи не найбільший негативний вплив на довкілля серед галузей промисловості чинить видобуток корисних копалин.

Видобування, збагачення, переробка мінеральної сировини пов'язані з утворенням і накопиченням відходів. Відвали процесу видобутку, хвостосховища, складовані відходи металургійного, хімічного та інших виробництв займають величезні площі, погіршують екологію регіонів, знижують якість життя населення. Водночас, компонентний склад і розміри цих утворень нерідко дозволяють розглядати їх як техногенні родовища, що мають реальні перспективи для промислового освоєння. За чинним законодавством техногенні родовища корисних копалин – це місця, де накопичилися відходи видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені і мають промислове значення. Такі родовища можуть виникнути також внаслідок втрат при зберіганні, транспортуванні та використанні продуктів переробки мінеральної сировини [2, ст.]. Слід також зазначити, що розробка техногенних родовищ має і позитивні результати: одержання цінної мінеральної сировини (зокрема кольорових, рідкісних і, навіть, дорогоцінних металів) і поліпшення екологічного стану довкілля на прилеглий території.

Відповідно до гірничого та надрового законодавства України господарюючими суб'єктами формування та використання техногенних родовищ виступають гірничодобувні та пов'язані з ними переробні підприємства. Правове забезпечення цих відносин здійснюється Кодексом України про надра, Гірничим законом України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», іншими нормативно-правовими актами України, а також міжнародними договорами та конвенціями із запобігання забрудненню довкілля та відшкодування заподіяних збитків.

Метою даної доповіді є аналіз проблемних питань правового становища гірничих господарюючих суб'єктів, діяльність яких пов'язана з формуванням та використанням техногенних родовищ.

Наразі правовий статус гірничих підприємств визначається загальними нормами господарського законодавства, оскільки вони мають статус суб'єктів

господарювання, і спеціальними нормами гірничого законодавства. Діяльність гірничих підприємств в Україні також регламентується нормами інших галузей права, зокрема: охорона праці, забезпечення безпеки та здоров'я працівників гірничих підприємств врегульовано законодавством про працю; порядок користування надрами регламентується законодавством про надра; охорона надр як природного ресурсу здійснюється нормами екологічного законодавства; забезпечення гірничого контролю та нагляду встановлюється нормами адміністративного законодавства тощо. У той же час у чинному гірничому законодавстві України немає однозначності у визначенні основних термінів і понять, відсутній дієвий механізм державного контролю за господарською діяльністю гірничих підприємств, яка в свою чергу є джерелом підвищеної небезпеки.

Правове становище (правовий статус) суб'єкта господарювання – це сукупність економічних, організаційних та юридичних ознак учасника відносин у сфері господарювання, встановлених в законодавстві (закріплених в іншій правовій формі), що дозволяють індивідуалізувати його шляхом виділення з-поміж інших осіб – суб'єктів правовідносин – і кваліфікувати як суб'єкта господарського права [3, с. 7].

Поняття гірничого підприємства закріплено у ст. 1 Гірничого закону України (далі – ГЗ України), відповідно до якого ним вважається цілісний технічно та організаційно відокремлений майновий комплекс засобів і ресурсів для видобутку корисних копалин, будівництва та експлуатації об'єктів із застосуванням гірничих технологій. При цьому ст. 62 Господарського кодексу України визначає підприємство як самостійний суб'єкт господарювання.

Характеризуючи гірничі підприємства як суб'єктів господарювання, необхідно зазначити, що їм притаманні як загальні ознаки підприємств, так і певні особливості, обумовлені специфікою їх діяльності. Зокрема, в ГЗ України встановлене обмеження щодо організаційної форми господарювання, у якій може здійснюватися розвідка, видобування та переробка корисних копалин (ст. 2 ГЗ України), а саме такий вид діяльності можуть здійснювати тільки гірничі підприємства будь-якої форми власності (господарські організації).

До ознак гірничих підприємств також відноситься безпосереднє здійснення господарської діяльності, зокрема, видобуток та переробка корисних копалин, що є їх основною сферою господарювання. Разом з тим, ці підприємства можуть здійснювати й допоміжні види діяльності, які безпосередньо пов'язані з основною діяльністю. Господарська правосуб'єктність гірничих підприємств включає господарську компетенцію, як сукупність постійних прав та обов'язків, якими наділений суб'єкт господарювання у відповідності з законом, та господарську правоздатність як здатність суб'єкта господарювання мати права та обов'язки, які безпосередньо законом не встановлені, але необхідні для виконання цим суб'єктом покладених на нього функцій і задач, та не суперечать нормам законодавства, правам і законним інтересам інших осіб.

Розрізняють загальну, спеціальну, обмежену і виняткову господарську компетенцію суб'єктів господарювання. Гірничі підприємства наділені

загальною господарською правосуб'єктністю, оскільки вони можуть мати права і нести обов'язки, необхідні для здійснення будь-яких видів господарської діяльності, що не заборонені законом. При цьому, серед них є суб'єкти і з обмеженою правосуб'єктністю, тобто ті, які самостійно обмежили свою правосуб'єктність у своїх статутних документах. Спеціальною правосуб'єктністю наділені ті гірничі підприємства, які відносяться до суб'єктів державного сектора економіки, оскільки вони можуть мати лише права, які відповідають цілям їх діяльності і передбачені в статуті, та нести пов'язані з цією діяльністю обов'язки. Виключна компетенція для гірничих підприємств законом не передбачена.

Особливість майнової відокремленості гірничого підприємства полягає у тому, що окрім відповідних засобів виробництва воно повинне мати відокремлену ділянку надр для користування надрами. До ознак гірничих підприємств також доцільно віднести тимчасовий характер їх діяльності (адже корисні копалини вичерпуються з плином часу і гірниче підприємство більше не може задовольняти мету свого створення – видобуток корисних копалин) та наявність різних економічних, технічних, екологічних та інших характеристик, що впливають на можливості їх успішної господарської діяльності.

Отже, враховуючи зміст положень ст. 55 Господарського кодексу України і ст. 1 ГЗ України, вбачається доцільним уточнити визначення гірничого підприємства у ГЗ України і викласти його наступним чином: «гірниче підприємство – це господарська організація (шахта, рудник, копальня, кар'єр, розріз, збагачувальна фабрика), яка на основі цілісного технічно та організаційно відокремленого майнового комплексу і ресурсів здійснює розвідку, розробку, видобуток, переробку та реалізацію корисних копалин, будівництво та експлуатацію гірничих об'єктів шляхом застосуванням гірничих технологій».

Виходячи з вимог чинного законодавства України гірничі підприємства, які є користувачами надр, здійснюють діяльність на підставі:

- установчих документів;
- спеціального дозволу на користування надрами (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами» від 30 травня 2011 р. № 615; Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами» від 30 травня 2011 р. № 594);
- гірничого відводу (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок надання гірничих відводів» від 27 січня 1995 р. № 59);
- правовстановлюючого документу на земельну ділянку – державний акт на право постійного користування, договір оренди земельної ділянки або свідоцтво про право власності (Земельний кодекс України);
- документів, що підтверджують внесення плати за користування надрами для видобування корисних копалин (ст. 252 Податкового кодексу України).

- документів, що підтверджують внесення плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин (ст. 253 Податкового кодексу України);

- документів, що підтверджують внесення плати за користування надрами відповідно до угоди про розподіл продукції (Закон України «Про угоди про розподіл продукції»).

Питання користування надрами перебуває на особливому контролі держави. Державний контроль за геологічним вивченням і ефективним використанням надр України здійснює Держгеонадр України. Державний контроль за використанням і охороною надр у межах своєї компетенції здійснює Держекоінспекція України. Державний нагляд за веденням робіт з геологічного вивчення надр, їх використанням та охороною, а також використанням і переробкою мінеральної сировини (державний гірничий нагляд) здійснює Держпраці України. Слід зауважити, що 30 вересня 2015 року розпорядженням № 1021-р Кабінет міністрів України ліквідував Держгірпромнагляд України і передав його повноваження Держпраці України. При цьому Положенням про Державну службу України з питань праці, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96 (далі – Положення) було значно звужено повноваження уповноваженого державного органу щодо здійснення державного гірничого нагляду, зокрема, за використанням суб'єктами господарювання техногенних родовищ. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне доповнити підпункт 18 пункту 4 Положення словами «а також промислової розробки та інших форм використання техногенних родовищ корисних копалин» і викласти його у наступній редакції: «здійснює державний нагляд (контроль) у сфері гірничих відносин на підприємствах вугільної, гірничорудної та нерудної промисловості, під час проведення гірничих робіт, будівництва та експлуатації, ліквідації або консервації гірничих підприємств, а також промислової розробки та інших форм використання техногенних родовищ корисних копалин».

Наприкінці слід зазначити, що діяльність підприємств видобувної галузі є постійним джерелом техногенної небезпеки та виникнення аварій, які нерідко створюють надзвичайні ситуації та забруднення природного середовища. Екологічні проблеми, пов'язані з експлуатацією надр, це перш за все проблеми виснаження їхніх ресурсів. При видобутку спочатку завжди розробляються найближчі до поверхні й найбагатші поклади. З їх вичерпанням різко підвищується собівартість видобутку, яка може досягти такого рівня, що експлуатація родовища стає економічно недоцільною. Постійну загрозу довкіллю несуть шламосховища. Забруднена вода, яка накопичується в їхніх нижніх шарах, розтікаючись навколо, псує ґрунтові води, підтоплює територію. Для зменшення негативного впливу на довкілля процесів видобутку та переробки корисних копалин необхідно здійснювати відповідний комплекс заходів, серед яких важливе значення має екологічний податок. Податковим кодексом України передбачено розміри та порядок сплати екологічного податку, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів,

фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених і накопичених радіоактивних відходів. Також вбачається доцільним зацікавити гірничі підприємства в зниженні матеріало- та енергоємності продукції, яку вони виробляють, що зменшить їхню потребу в сировині та знизить навантаження на довкілля. Крім того, доцільним було б зниження втрати сировини при її видобутку та транспортуванні за рахунок оновлення застарілих технологій. Нарешті, необхідно після завершення гірничих робіт проводити повноцінну рекультивацію порушених земель. У випадку, якщо відсутня технічна можливість повернути землю до початкового стану (наприклад, для сільськогосподарського використання), її можна відновити для використання з іншою метою – для насадження лісу, створення водосховищ (у кар'єрах), для будівельних цілей тощо.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року: Закон України від 21.04.2011 № 3268-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 44. – Ст. 457.
2. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.
3. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права: монографія / В.С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.